

ABDULLA AVLONIY- JADIDCHILIK HARAKATINING YORQIN VAKILI FAOLIYATIGA NAZAR.

Qunduz Ikromboy qizi Islamova

Chirchiq davlat pedagogika unversiteti Tarix yoʻnalishi 2 bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jadidchilik faoliyatining vujudga kelish tarixi, jadidchilikning diyorimizga kirib kelishi, uning yorqin vakillari, yurtimiz tarixida tutgan oʻrni, jadidchilikning bebaho merosi xususan Abdulla Avloniyning faoliyatiga alohida toʻxtalib oʻtiladi. Abdulla Avloniyning pedagogika sohasida amalga oshirgan ishlari, yozgan asarlarining ahamiyat keltirib oʻtilgan.

Kalit soʻzlar. Jadidchilik, pedagogika, metod, usuli jadid maktabi, tarbiya, axloq, "Turkiy Guliston yoxud axloq", yaxshi xulq, fikr tarbiyasi

АННОТАЦИЯ

В данной статье будет освещена история деятельности джадидизма, внедрение джадидизма в нашу страну, его яркие представители, его место в истории нашей страны, бесценное наследие джадидизма, особенно творчество Абдуллы Авлони. Отмечается значение работ Абдуллы Авлани в области педагогики и его сочинений.

Ключевые слова. Джадидизм, педагогика, метод, метод Джадидская школа, образование, мораль, «турецкий Гулистан или мораль», хорошие манеры, воспитание мысл

ABSTRACT

In this article, the history of the activity of jadidism, the introduction of jadidism to our country, its bright representatives, its place in the history of our country, the priceless heritage of jadidism, especially the work of Abdulla Avloni, will be highlighted. The importance of Abdulla Awlani's works in the field of pedagogy and his writings is mentioned.

Keywords. Jadidism, pedagogy, method, method Jadid school, education, morality, "Turkish Gulistan or morality", good manners, thought education.

KIRISH

Yurtimiz tarixida maʼrifatparvar, ilmga chanqoq va kelajak avlodni ham ilmli qilib voyaga yetkazishni niyat qilgan ziyolilar salmogʻi koʻp. Ular oʻzlari eng avvalo ilm olib, soʻngra atrofidagi

insonlarga ayniqsa, bolalarga ziyo tarqatish, ta'lim jarayonlarini takomillashtirib, mukammal darsliklar yaratish ishtiyoqida bo'ldilar. Ayniqsa vatanimizga bostirib kelishgan va boyluklarini talon-taroj qilishayotgan bir davrda yoshlarga to'g'ri yo'l ko'rsatib, zamonasining eng ilg'or bilimlarini egallashga bo'lgan da'vatlari bilan yurtimiz tarixida o'chmas iz qoldirdilar.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Jahon va diyorumiz hayotida ro'y berayotgan siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar ziyolilar qatlamini befarq qoldirmadi. Ular bir g'oya ostida birlashib, xalqimizning ma'naviy boyluklarini tiklash, zamonaviy ta'lim dasturlarini qabul qilib, ta'lim jarayonlariga tatbiq etish ishlarini boshlab berishdi. Bu harakat namoyondalari jadidchilik harakati deb tarixga kirdilar. "Jadidchilik"ning asosida jadid so'zi yotadi. "Jadid"ning ma'nosi "yangi" demakdir [1]. Bunda faqat yangi texnologiya yoki yangiliklar tarafdorlarigina bo'lib qolmasdan, balki yangicha fikrlash, yangicha metodlardan foydalangan holda ta'limni takomillashtirish, xalqimizning dunyoqarashini kengaytirish yo'lida turli davriy nashrlarni bosib chiqarish, ijtimoiy muommolarni o'zida aks ettirgan o'tkir syujetli asarlar va sahna ko'rinishlari, jahon adabiyotining nodir durdonalarini tarjima qilish kabi harakatlarni ham o'zida mujassam etadi.

Jadidchilik g'oyasining ilk namoyondasi Ismoil Gasparali bo'lib, Boqchasaroyda yangi usul maktabini tashkil etib bu yo'nalish asoschisiga aylanadi. U o'z fikr-mulohazalarini ommaga muntazam yetkazib turish maqsadida "Tarjimon" gazetasini chiqara boshlaydi. Bu gazeta Rossiya Imperiyasida muntazam ravishda 20 yil davomida bosib chiqarilgan musulmon gazetasi hisoblanadi. Ismoil Gasparalining Buxoroga tashrifi juda muhim qadam bo'lib, bunda amir Abdulahadxon bilan uchrashib o'z g'oyalarini amalda tatbiq etishga, yangi usul maktabini ochishga muvofaq bo'ladi. Shu tariqa yurtimiz hududida ham ilk yangi usul maktablari ochila boshladi. Bu esa qaysidir ma'noda jadidchilik harakatining yanada kengroq yoyilishining sabablaridan biriga aylandi. Shu davrda jadidchilik vakillarining eng salmoqli amaliy ishlarini ham kuzatishimiz mumkin.

Birinchi Prezidentimiz ta'kidlaganidek, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori, Abdulla Avloniy, I'shoqxon Ibrat, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Abdulhamid Cho'lpon, Usmon Nosir kabi yuzlab ma'rifatparvar, fidoi insonlarning o'z shaxsiy mafaati, huzur-halovatidan kechib, el-ulus manfaati, yurtimizni taraqqiy toptirish maqsadida amalga oshirgan ezgu ishlari avlodlar xotirasidan also o'chmaydi[2]. Amalda ham Birinchi Prezidentimiz jadidlar merosini o'rganish, amalda qo'llash choralarini ishlab chiqish bo'yicha salmoqli ishlarni amalga oshirdi. Chunki har bir

xalqning ma'naviy merosi uning bevosita kelajagiga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Jadidlar merosini o'rganish borasidagi ishlarga prezedentimiz Shavkat Mirziyoyev ham bosh bo'lib, bugungi kunda davlat darajasida e'tibor bermoqdalar. Xususan jadidlarning fikrlari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Bebudiyning "Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur" degan so'zlari bugun ham dolzarb ahamiyatga ega[3]. Ushbu fikrdan anglashiniladiki, jadidlarimiz bir qancha muddat o'rganilmay qolgan aniq va tabiiy fanlarni ham ta'lim tizimiga kiritish, yosh avlodlarga o'rgatish tarafdorlari bo'lishgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Har bir jadidchilik namoyondasi bu borada o'z qarashlari bo'lib, umumiy maqsadga borish yo'lida turli yo'llar va vositalardan foydalanishga harakat qilishgan. Jadidchilik harakatining eng yirik namoyondalaridan biri Abdulla Avloniy bo'lib, o'zbek adabiyoti, noshirlik ishi, yangi usul maktablarini ochish va ularga darsliklar yozish, pedagogik metodlarni ilmiy tadqiq etish va amalda qo'llash, teatr truppasida asarlarni sahnalashtirish, chet tillaridan tarjimalarni amalga oshirish kabi zalvorli ishlarni bajarib tariximizda o'chmas iz qoldirgan. Abdulla Avloniy 1878-yili 12-iyulda Toshkent shahrida tug'ilgan. Otasi hunarmand bo'lib, o'g'lining ta'lim olishiga katta e'tibor bergan. Dastlabki ta'limni O'qchidagi eski maktabda olgan. Abdulla Avloniy 1904-yilda Mirobodda usuli jadid maktabini ochadi. E'tiborli jihatlaridan biri shuki, maktabni qurishda, jihozlar bilan ta'minlashda o'zi bevosita ishtirok etib ustachilik ham qiladi. Maktabni davr talablari mos holda jihozlash, zamonaviy darsliklar va o'quv qurollari bilan ta'minlashga e'tibor beradi. U birinchilardan bo'lib maktabda fizika, kimyo, geografiya, astronomiya kabi fanlarni o'qitishni yo'lga qo'yadi. Chunki bu kabi fanlarni o'zlashtirmasdan turib yetuk kadr, mahoratli pedagog bo'lib yetisha olish mumkin emasligini anglagan edi.

Abdulla Avloniy maktab o'quvchilari uchun "Birinchi Muallim", "Ikkinchi Muallim", "Tarix", "Turkiy Guliston yoki axloq" kabi zamonasi uchun hodisa bo'lgan darsliklar yozgan [4]. Bu darsliklarda adib ta'lim va tarbiya borasidagi o'z fikr-mulohazalarini, pedagogik usullarni yoritib bergan. Mazkur asarlardan keng miqiyosida foydalanilgan bo'lib ilgari surilgan g'oya va fiklar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Abdulla Avloniy axloq haqida xulqlar majmui deb fikr bildiradi. Adib qarashlar bo'yicha xulq ezgulik yoki razillikning bir insonda mujassamlashib, namoyon bo'lishidir. Ushbu sifatlar insonda o'z-o'zidan shakillanmaydi. Kishilar yomon xulqli bo'lib tug'ulmaydi, balki ularni muayyan sharoit yomon qiladi deb hisoblaydi. Demak hamma narsa tarbiyaga bog'liq. Tarbiya yo hayot, yo momot, yo

najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir [5]. Bu fikrlar zamon va makon tanlamaydigan g'oyatda dolzarb masaladir.

Azaldan axloq, tarbiya haqida faylasuflar, davlat arboblari, adiblar fikr yuritishib, bahslashib kelishadi. Xususan Sa'diy Sheroziy o'zining "Guliston" va "Bo'ston" asarlarida sharqona axloq haqida juda zalvorli mavzularni qamrab olgan. Abdulla Avloniy bu asarlarning katta ta'siri ostida "Turkiy Guliston yohud axloq" nomli kitob yozadi. Adib ushbu asarning ma'suliyati haqida yozar ekan, uning naqadar mushkul va og'ir vazifa ekanligini, lekin uzoq vaqt davomida o'ylab ushbu qarorga kelganligini ta'kidlab o'tadi. U bu shunday yozadi "Turkiston maktablarida o'z shevamizda yozilmish mukammal "Axloq" kitobining yo'qligi afrodi millatning shunday bir asarga tashna va muhtoj ekanlig'i, o'zum muallimlar jumlasidan o'ldug'umdan, manga ham ochiq ma'lum o'ldi" [6]. Ya'ni adibni shu paytda o'z tilimiz, milliy mentalitetimiz va ta'lim tizimimizga mos bo'lgan axloq haqida asar yo'qligidan qanchalar achinishni his qilishi va o'z oldiga axloq haqida asar yozmoqlikni muqaddas vazifa etib tayinlashini qayd etib o'tadi. Turkiy guliston yohud axloq asari bir nechta qismlarga bo'lingan bo'lib, har bir qism ma'lum bir mavzuga bag'ishlanadi. "Axloq", "Yaxshi xulq, yomon xulq", "Tarbiya", "Badan tarbiyasi", "Fikr tarbiyasi", "Fatonat", "Diyonat", "Riyozat" va boshqa ko'plab qismlari inson xulqining ma'lum bir tomonini o'zida ifoda etadi. Xususan, "Fikr tarbiyasi" qismida shunday satrlar keltiriladi "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelingan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadur" [7].

Abdulla Avloniy muallimlarning vazifalari muqaddas burch ekanligini, ta'lim va tarbiya orasida ozgina farq bo'lsada, aslida bir-birlarini to'ldirib turishliklarini aytib o'tadi. Bu kabi fikr-mulohazalar hozirda yanada o'z ahamiyatini oshirganligiga guvoh bo'lib turibmiz. asar 1913-yilda Toshkentda Ilin bosmaxonasida chop etilgan. 1917-yili ikkinchi marotaba chop etilishiga oshib borayotgan ehtiyoj sabab bo'ladi. bu ikkala nusxalar hajm jihatidan bir xil bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Uchinchi nashri 1967-yilda "O'qtuvchi" nashriyoti tomonidan nashr etilgan. Bu nashrning oldigilaridan farqi diniy iboralar tushirib qoldirilganligidadir. Mustaqillik sharofati bilan "Turkiy Guliston yoxud axloq" asari mukammal nashr etilishiga erishdik. Asarda to'liq hajm bilan birgalikda izohli lug'at ham taqdim etiladi. Bu esa asrni yanada chuqur o'ranishimiz va bugungi kun talablarini to'g'ri anglagan holda amaliyotga tatbiq etishda katta rol o'ynaydi.

XULOSA

Abdulla Avloniy faoliyatiga nazar tashlar ekanmiz o'z davrining eng ilg'or ilmlar egasi, zamonaviy ta'limning jafokash

namoyondasi, teatr va asarlari orqali xalqimizning kundalik muommolarini olib chiquvchi, jahon adabiyotining sara namunalarini xalqimizga yetkazuchi, gazetalar yordamida ommaning fikrlash doirasini kengaytirish kabi vazifalarni yoqqol ko'rishimiz mumkin. Bebaho merosimiz qadri kun sayin oshib bormoqda. Hozirgi yoki kelajak ta'limida ham Abdulla Avloniyning xizmatlari beqiyos manba va xazina bo'lib xizmat qilishda davom etadi. Zero eng katta meros ma'naviy va tarbiyaviy meros bo'lib, kelgusi avlodlarning rivoji va yuksalishining asosiy poydevoridir. Ta'lim esa har qanday xalqning eng birinchi masalasi bo'lib qolaveradi.

REFERENCES

1. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, Ma'rifat, Fidoiylik. Toshkent. Ma'naviyat 2002-yil. 5-bet.
2. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. Toshkent. Ma'naviyat 2010-yil. 49-bet.
3. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent 2021-yil 311-bet.
4. <https://tafakkur.net/abdulla-avlonyi.haqida>
5. Begali Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, Ma'rifat, Fidoiylik. Toshkent. Ma'naviyat 2002-yil 253-bet.
6. Begali Qosimov. Milliy Uyg'onish: Jasorat, Ma'rifat, Fidoiylik. Toshkent. Ma'naviyat 2002-yil 267-bet.
7. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-avlonyi-1878-1934/abdulla-avlonyi-turkiy-guliston-yoxud-axloq>

